

PIEŚŃ ERYNII

JĘZYK ZEMSTY I JEJ FIGURY
W ATTYCKICH TRAGEDIACH RODU ATRYDÓW

NR 2947

Jan Kucharski

PIEŚŃ ERYNII

JĘZYK ZEMSTY I JEJ FIGURY
W ATTYCKICH TRAGEDIACH RODU ĄTRYDÓW

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2012

Redaktor serii: Filologia Klasyczna
Tadeusz Aleksandrowicz

Recenzent
Małgorzata Borowska

Publikacja będzie dostępna — po wyczerpaniu nakładu — w wersji internetowej:

Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

SPIS TREŚCI

SŁOWO WSTĘPNE 7

WPROWADZENIE. ZEMSTA, ATEŃCZYCY I INNI 11

Co ATEŃCZYCY MÓWILI O ZEMŚCIE? 11

JAK ATEŃCZYCY MÓWILI O ZEMŚCIE? 14

Co MÓWI TRAGEDIA O ATEŃCZYKACH? 25

Rozdział I. ZEMSTA POLITYCZNA 33

ZEMSTA I EGZEKUCJA 33

NIECH *DIKĒ* PROWADZI... 44

KRWAWA RZEMIEŚLNICZKA 48

APOLOGIA KLYTAJMESTRY 51

KIEDY WOLNO ZABIĆ MĘŻA? 55

PRAWO KLYTAJMESTRY 57

GŁOS *DIKĒ* 60

SPLOTY PAJĘCZYCY 64

ZBRODNI NASZYCH OJCÓW 70

RODZAJ MŚCICIELA 73

OKSYMORON ORESTESA 76

DOGMAT EWOLUCJI 80

OHYDA SPUSTOSZENIA 84

PIEŚŃ ERYNII 87

„KARA TO SŁUSZNA...” 92

OCALENIE I „SUMIENIE” 96

NIE ZABIJAJ (W ODWECIE) 101

SZKODA SŁÓW... 106

MATKOBÓJSTWO I POGODA DUCHA 109

NIEDOWIERZANIE SOLONA 113

Rozdział II. ESTETYKA „HONORU” 121

OKRUCHY WSTYDU 121

NAJLEPSZY SPOŚRÓD HELLENÓW 129

NICZYM WOŁU U ŻŁOBU	133
CZYN NAJBARDZIEJ <i>AISCHRON</i>	138
NIEBEZPIECZNE PIEŚNI	141
„LAMENT STAJE SIĘ ZEMSTĄ”	144
SŁOWO I CZYN	148
HERMENEUTYKA ŻAŁOBY	151
W SIECI PODSTĘPU	154
OKRUTNY WSPÓLBIESIADNIK	157
BILANS ZYSKÓW I STRAT	160
TYRANI I OLIMPIJCZYCY	164
GORZKIE ZAPASY	169
ESTETYKA MATKOBÓJSTWA	172
PRZEMOC DOMOWA	176
BEZWSTYDNY <i>LOGOS</i>	179

Rozdział III. KREW OFIAR 185

NIECZYSTY PARADOKS	185
NIECZYSTOŚĆ TEJ ZIEMI	193
SYPIAJĄC Z WROGIEM	197
PAKT KŁYTAJMESTRY	200
DZIECI DAWNYCH KRWI	205
NA PĘPKU ŚWIATA	208
<i>KATHARSIS</i> I DEKRETY	212
SĄD NAD CZYSTOŚCIĄ	217
NA KRAŃCACH ROZUMU	220
NIECZyste SUMIENIE	223
ZARAZKI SZALEŃSTWA	229
BIESIADA Z <i>ERYNIĄ</i>	232
KIERUNEK: WSTECZ!	239

KODA 247

WYKAZ SKRÓTÓW 255

KONSULTOWANE WYDANIA TRAGIKÓW GRECKICH (NIEKOMENTOWANE) 257

BIBLIOGRAFIA 259

Summary 289

Résumé 291

SŁOWO WSTĘPNE

Rozbudowany podtytuł tej książki wymaga, być może, dalszych jeszcze wyjaśnień. Tragedie rodu Atrydów to sześć dramatów: trzy składające się na *Oresteję*, trylogię tragiczną Ajschylosa, dwie *Elektry* — Sofoklesa i Eurypidesa — oraz tego ostatniego *Orestes*. Dlaczego właśnie te? Bo jak żadne inne pozwalają nam one śledzić, jakim przemianom ten sam wątek zemsty podlega u wszystkich trzech tragików zwanych „większymi”. Bo zarazem dotyczą one zemsty w jej najprostszej i najsurowszej postaci: zemsty krwi.

Zemsta i jej znaczenie w cywilizacji starożytnych Ateńczyków okresu klasycznego (V i IV wiek p.n.e.) w ostatnich dwóch dekadach stały się przedmiotem gwałtownej dyskusji i sporów, które zresztą w formie wydają się zaskakująco upodabniać do swej materii. Sporów przy tym o tyle istotnych, że, pomimo chronologicznej i cywilizacyjnej przepaści, jaka dzieli klasyczne Ateny od czasów dzisiejszych, w oczach współczesnego człowieka pozostają one wciąż kulturowym paradygmatem, „kolebką” demokracji, myśli etycznej, dramatu... Warto więc, w mojej opinii, jeszcze raz spojrzeć na attycką tragedię, uwzględniając — próbując uwzględnić — to, co ostatnie lata przyniosły w owym zakresie nowego¹. Tym bardziej, że cały czas toczy się równie ożywiona debata na temat miejsca i znaczenia ateńskiego dramatu dla ateńskiej demokracji.

¹ Podstawowym studium zemsty w tragedii attyckiej jest: BURNETT 1998; wśród szczegółowych opracowań książkowych wymienić należy: BLUNDELL 1989 (praca ograniczona do twórczości Sofoklesa, a oprócz zemsty podejmująca również wątek pozytywnej wzajemności); KERRIGAN 1996 (studium porównawcze, tylko częściowo poświęcone tragedii greckiej); HOLZHAUSEN 2003 (aspekty prawno-polityczne zemsty w *Orestesie* i *Bachantkach*); MCHARDY 2008 (studium społecznej historii, uwzględniające jednak tragedie) oraz artykuły: ROMILLY 1970 (teologia i teodycea zemsty w *Orestesie*); MCHARDY 2004 (tragiczna zemsta w ujęciu *gender*); CAIRNS 2005 (rzecz o tragicznych „wartościach”; sporo uwagi poświęcono zemście; koryguje niektóre skrajne opinie Burnett); spośród owych *scripta minora* zdecydowanie najlepszym studium, uwzględniającym zarówno antropologię tragicznej zemsty, jak i jej język, jest: SAÏD 1984.

Dwadzieścia pięć wieków to jednak więcej niż tylko przepaść cywilizacyjna. To także okres, w którym teksty tragedii odarte zostały najpierw z towarzyszącego im wymiaru scenicznego i muzycznego, a następnie naznaczone wielowiekową tradycją interpolacji i błędów rękopiśmiennych, za sprawą których dotarcie do oryginału niejednokrotnie z góry skazane jest na porażkę. Nie mówią już one i raczej nie przemówią do nas tak, jak przemawiały podczas premierowych przedstawień w Teatrze Dionizosa. A z pewnością nie pomaga w tym importowanie do nich gotowych szablonów interpretacyjnych i anachronicznych form myśli. Zwłaszcza w odniesieniu do spraw tak silnie nacechowanych ideologicznie, jak zemsta.

Kierując się tymi zastrzeżeniami, postanowiłem więc zacząć „od podstaw”. Za punkt wyjścia przyjąłem sam język, język zemsty, jego fundamentalne kategorie pojęciowe, kształtujące następnie figury słów, myśli i złożonych koncepcji, za pomocą których tragedie, nie tylko jako teksty, lecz także jako spektakle teatralne, wyrażać mogły, każda na swój sposób, swoje własne obrazy czy raczej wielowymiarowe figury zemsty. „Niewinna”, wolna od anachronicznych kulturowych uwarunkowań lektura jest, oczywiście, mrzonką. Starłem się, w miarę swoich możliwości, świadomie ich unikać. Wyłowienie tych, które wprowadziłem nieświadomie, pozostawić muszę krytycznemu oku czytelnika.

Aby ułatwić lekturę czytelnikowi nieznającemu greki, wszystkie cytaty przytoczone zostały w polskim tłumaczeniu. Starłem się posługiwać najlepszymi i najnowszymi z dostępnych przekładów, tam jednak, gdzie wymogi literackiej polszczyzny wymusiły dalej idące odstępstwo od kluczowego dla danego wątku dyskusji sensu, zaproponowałem swoje modyfikacje. Jeśli nie zaznaczono inaczej, tłumaczenie jest moje własne. Teksty oryginałów znajdują się w odsyłaczach. Cytując literaturę fachową, posługuję się skrótami, których wyjaśnienie czytelnik znajdzie w bibliografii. Odstępuję od tego jedynie w przypadku tych opracowań, na które powołuję się jeden tylko raz i które nie są ściśle związane z przedmiotem dyskusji. Objasnienia innych skrótów czytelnik znajdzie w poprzedzającym bibliografię wykazie.

Książka ta wyrasta z mojej rozprawy doktorskiej obronionej w październiku 2007 roku. Pozostaje mi więc przyjemność podziękowania tym wszystkim, dzięki którym mogła ona w ogóle powstać. Panu Profesorowi Jerzemu Styce — za lata trudnej opieki promotorskiej, kiedy dane mi było korzystać z Jego ogromnej wiedzy i erudycji, za co odwdzięczałem się raz po raz, wystawiając na próbę Jego cierpliwość. Recenzentom, Pani Profesor Krystynie Bartol i Panu Profesorowi Marianowi Szarmachowi — za wyjątkowo życzliwą krytykę błędów i niedociągnięć mojej rozprawy i, przede wszystkim, za cenne sugestie poprawek, którym niniejsza książka w dużej mierze zawdzięcza swój obecny kształt. Pani Profesor Małgorzacie Borowskiej — za trud imponującej swą wnikliwością i kompetencją recenzji wydawniczej oraz za inspirację do nadania pracy bardziej przystępnej formy. Panu Profesorowi Tadeuszowi Aleksandrowiczowi, bez którego wsparcia

i życzliwego zainteresowania książka ta nigdy nie ujrzałaby światła dziennego. Pani Redaktor Agnieszce Pluteckiej — za nieocenioną pomoc na ostatnim etapie jej opracowania. Nie muszę chyba dodawać, że wszelkie niedociągnięcia i lapsusy, tak formalne, jak i merytoryczne, pozostają wyłącznie moją wątpliwą zasługą. Owe nader skromne podziękowania nie obejmują oczywiście — bo nie mogą — wszystkich tych, których życzliwość i pomoc pozwoliły mi wreszcie ukończyć tę pracę, stanowczo zbyt długo dojrzewającą do publikacji: ξύνοικος ἦν μοι, τοῦμόν ἐκπίνουσ' ἀεὶ ψυχῆς ἄκρατον αἶμα.

Jan Kucharski

THE ERINYS' SONG
THE LANGUAGE AND FIGURES OF REVENGE IN THE GREEK TRAGEDIES
OF THE ATREID SAGA

Summary

The tragedies of the house of Atreus (Aeschylus' *Oresteia*, Sophocles' *Electra*, Euripides' *Electra*, *Orestes*, *Iphigenia among the Taurians*) are related to an episode of revenge in its most elemental and at the same time universal guise: blood-revenge. A study of this subject must therefore be prefaced by an outline of the archeology of ancient Greek thought provided in the introductory chapter: how the ancient Athenians of the fifth century BCE conceptualized revenge; what was its place in the public discourse of their polis; what were the key notions which expressed the idea of revenge; what was, finally, the relationship between the discourses of Athenian society and its laws (from which vindictive violence had been effectively banished) and the discourse of tragedy (where it reaches the most gory extremes).

The first (and the longest) chapter examines vengeance in the Atreid plays from the point of view of the legal discourse of classical Athens, its language, values and modes of argumentation: what vocabulary of revenge is used in the relevant plays, how is it represented in relation to legal practice and theory of classical Athens, how are the claims to justice (*dikē*) and law (*nomos*) of each side of the conflict constructed, argued and refuted. Particular attention is given to the differences between the dramatic treatments of revenge in each tragedy in this context.

The second chapter attempts to see tragic revenge in the light of the discourse of 'honour' and 'shame', rooted in the Homeric epics, but also marking a strong presence in classical oratory. The emphasis lies on the relevant vocabulary with its key notions (*aidōs*, *timē*, *aischron*), and its working in the particular poetic contexts in the Atreid plays such as: ritual lament (e.g. the 'great kommos' of the *Libation Bearers*), epinician praise ('Olympic' metaphors) and the discourse of tyrannicide. As in the preceding chapter, the goal here is to unravel the particularities of each dramatization of the Atreid saga in this conceptual framework.

The final chapter deals with the most conspicuous feature of blood-revenge, blood itself and the closely related discourse of ritual pollution. The discussion here focuses on the paradoxical nature of key concepts (*miasma*, *agos*) and ideas, such as the daemonic dimension of ritual pollution (Erinyes), its quasi-contagious nature, as well as the poetic imagery of blood and its metaphors. Once again, these phenomena serve as a conceptual framework for the reading of the relevant tragedies, intended to bring out that which is unique in each dramatization of blood-revenge in the Atreid saga.

Jan Kucharski

LE CHANT D'ÉRINYS

LA LANGUE DE VENGEANCE ET SES FIGURES DANS LES TRAGÉDIES ATTIQUES DES ATRIDES

Résumé

Les tragédies des Atrides (*Orestie* d'Eschyle, *Electre* de Sophocle et Euripide et *Oreste et Iphigénie en Tauride* de ce dernier) concernent la vengeance dans sa forme la plus fondamentale et en même temps universelle : vengeance de sang. L'étude de ce problème doit alors être précédée d'une esquisse de la pensée ancienne grecque : comment les Athéniens du Ve siècle av. J.Ch. comprenaient-ils la vengeance, quelle était sa place dans le discours public de leur polis, à travers quels notions et conceptions l'exprimaient-ils ? Comment enfin comprendre la relation mutuelle entre la tragédie, où la violence vindicatoire atteint des extrêmes les plus sanglants, et la réalité historique d'Athènes classique avec leurs lois qui limitaient considérablement la violence.

Le premier chapitre, le plus long, interprète la vengeance comme la présentent les tragédies de la maison d'Atrides avec son rapport au discours juridique et politique de l'Athènes classique, sa langue, ses valeurs et ses façons d'argumenter : à l'aide de quels moyens la vengeance est-elle décrite dans les textes des tragédies, comment se forme son image sur le fond de la pratique et la théorie du droit grec, comment les prétentions à la justice (*dikē*) et à la loi (*nomos*) des deux parties du conflit sont-elles formulées et renversées ? L'auteur prête une attention particulière aux différences dans la présentation dramatique de la vengeance dans chaque des tragédies étudiées.

Dans le second chapitre on entreprend la tentative d'interpréter la vengeance tragique dans le contexte du discours de « l'honneur » et de « la honte » dont le modèle primordiale se trouve dans la poésie aristocratique d'Homère, mais qui esquisse fortement sa présence même dans la langue des plaidoyers démocratiques. L'auteur met l'accent sur son appareil conceptuel (*aidōs*, *timē*, *aischron*) est son fonctionnement dans certains contextes poétiques comme : la lamentation rituelle (« le grand kommos » des *Choéphores*), le langage de l'éloge (la métaphorique « olympienne ») et le discours du tyrannicide. Tout comme dans le chapitre précédent, le but de la réflexion est de souligner les traits caractéristiques

pour chaque tragédie, qui se manifestent pendant une lecture fondée sur ce raisonnement conceptuel.

Le dernier chapitre concerne le trait significatif le plus évident de la vengeance de sang : le sang lui-même et le discours de l'impureté rituelle, strictement lié avec lui. Les réflexions se concentrent ici sur la nature paradoxale des notions cruciales (*miasma*, *agos*) et des idées, comme la dimension démoniaque de l'impureté rituelle (Erinys) et son caractère quasi-contagieux, ainsi que sur les métaphores et les images poétiques du sang. Comme avant, l'auteur, à la suite des lectures des textes différents, essaie de mettre en lumière les éléments propres et typiques à chaque tragédie.

Redaktor
Agnieszka Plutecka

Projektant okładki
Anna Krasnodębska-Okręglika

Redaktor techniczny
Małgorzata Pleśniar

Korektor
Danuta Stencel

Skład i łamanie
Alicja Załęcka

Copyright © 2012 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-2072-4

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 18,5. Ark. wyd. 26,0. Papier offset.
kl. III, 90 g Cena 32zł (+ VAT)

Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c. M. Rejnowski, J. Zamiara
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław